

Wokół przeciwdziałania przemocy wewnątrzszkolnej w Polsce

W ciągu ostatnich kilkunastu lat opinią publiczną w Polsce wstrząsały nagłaśniane przez media przypadki przemocy wewnątrzszkolnej. Dotyczy to zarówno znęcania się uczniów nad uczniami, jak też naruszania nietykalności cielesnej nauczycieli i naruszania ich dóbr osobistych. W tych ramach czasowych mieszczą się wydarzenia toruńskie z 2003 roku, kiedy to uczniowie III klasy Technikum Budowlanego w Toruniu torturowali przez kilka miesięcy swego anglistę. Sprawa ujrzała światło dzienne, gdy nagranie wideo, na którym widać, jak młodzi osobnicy wkładają nauczycielowi kosz na głowę, wycierają jego twarz gąbką, szturchają i straszą pobiciem, trafiło do internetu. Cały łańcuch tego rodzaju wypadków wieńczy incydent z 2009 roku, kiedy to 19-letni uczniowie szkoły zawodowej w Rykach dopuścili się znieważania nauczyciela podczas lekcji. Zamieszczony na stronach internetowych film pokazuje, jak młodzieniec wywołany do tablicy tańczy i wyzywa nauczyciela, potem zakłada nogę na jego biurko. Doszło nawet do tego, że jeden z uczniów kopnął pedagoga (J. Przybytek, M. Krężel, 2010, s. 24). W obu przypadkach – jak ujmuje to Aleksander Nalaskowski (2009, s. A15) – mamy do czynienia z rodzajem teatru, tj. działaniem wobec publiczności, która żywo reaguje na popisy aktorów. Oba wydarzenia zostały zarejestrowane elektronicznie i stąd wiemy o ich zaistnieniu. Rejestracji dokonali uczniowie biorący bierny udział w zajściu. W międzyczasie był jeszcze mocno nagłośniony przypadek 14-letniej Ani z Gdańska, która powiesiła się w domu na skakance, po tym gdy na oczach klasy była molestowana przez pięciu rówieśników. Chłopcy zdarli z niej ubranie, symulowali gwałt,

całość sfilmowali telefonem komórkowym. Do tragedii doszło w 2006 roku (J. Przybytek, M. Krężel, 2010, s. 24).

Wspomniane zajścia to jedynie najbardziej znamienne przykłady, które znalazły oddźwięk w mainstreamowych mediach. Prócz nich można wskazać szereg innych kontrowersyjnych zdarzeń. Do tego dodajmy kolejny, narastający w ostatnich latach, problem, jakim jest brutalizacja zachowań w populacji dziewcząt. Wprawdzie nie sposób podważyć pogląd, że wśród chłopców wciąż przeważają przejawy agresji fizycznej, u dziewcząt zaś – agresji werbalnej (M. Mazur, H. Kołło, 2006, s. 85), tym niemniej można zaobserwować „proces zbliżania płci w zachowaniach autodestrukcyjnych” (Pokolenie „T”, czyli „żeńskie tsunami”, 2007, s. 204-206). Zauważmy, że bywają formułowane jeszcze bardziej stanowcze diagnozy – np. Łukasz Ługowski, dyrektor ośrodka dla trudnej młodzieży Kąt w Warszawie, uważa, że dziewczęta „[s]ą tak samo nafaszerowane agresją jak chłopcy. Tak samo często wszczynają bójki” (R. Czeladko, 2007).

Płaszczyzny przeciwdziałania zjawisku

Żywiotowe debaty na temat przemocy wewnątrzszkolnej i poszukiwanie możliwych rozwiązań w tym zakresie mają na ogół miejsce po ujawnieniu i nagłaśnianiu przez media wyjątkowo brutalnych zjść. Tymczasem jeśli przeciwdziałanie przemocy ma być skuteczne, musi wiązać się z procesem długofalowym (A. Witkowska-Paleń, 2010, s. 103-104). Z tego względu zwróćmy uwagę na postulowane bądź wprowadzane w życie działania zapobiegawcze. Poszeregujemy je według powszechnie stosowanego klucza profilaktyki pierwszorzędowej, drugorzędowej i trzeciorzędowej.

Profilaktyka pierwszorzędowa

Na tej płaszczyźnie chodzi o przeciwdziałanie powstawaniu przemocy w szkole i związanych z nią czynników ryzyka oraz wzmacnianie czynników ochronnych, np. poprzez budowanie odpowiedniego klimatu szkoły i bezpiecznego środowiska (J. Mazur, 2003, s. 48).

W wymiarze postulowanych działań Beata Rechnio-Kołodziej (2008, s. 8) wskazuje na następujące środki wychowawcze: opracowanie klasowych kodeksów właściwego zachowania (ze szczególnym uwzględnieniem pożąda-

nych i niewłaściwych zachowań); wykorzystywanie fragmentów wybranych lektur, które winny być głośno czytane i omawiane na forum klasy pod kątem oceny postępowania bohaterów; odgrywanie scenek przedstawiających hipotetyczne sytuacje i omawianie zachowania bohaterów ze zwróceniem uwagi na emocje, jakie przeżywali będąc ofiarą lub sprawcą przemocy; uświadomienie uczniom różnicy między donosicielstwem a informowaniem dorosłych o niewłaściwych zachowaniach innych; udzielanie pochwał (indywidualnym uczniom, grupie lub całej klasie); konsekwentne karanie w sytuacji łamania ustalonych reguł; organizowanie pracy uczniów w zespołach, uświadomienie im, że efekty pracy zespołu zależą od wszystkich członków i są ich wspólnym celem (nauczyciel w sposób świadomy i planowy powinien zmieniać skład zespołów); organizowanie zajęć (także pozalekcyjnych), w których będzie uczestniczyła cała klasa (taką rolę odegrają wspólne wyjścia do kina, teatru czy na basen); podnoszenie kultury pedagogicznej rodziców poprzez poruszanie w czasie zebrań zagadnień dotyczących przemocy. Powyższe zestawienie to tylko przykład działań opracowanych przez autora w kontekście jego własnych doświadczeń zawodowych. Listę tę można z powodzeniem poszerzyć.

Zauważmy, że od pewnego czasu są w Polsce wdrażane konkretne programy profilaktyczne, które uczą, jak poradzić sobie już we wczesnych latach szkolnych z własną agresją. Przykładem jest program profilaktyki zachowań agresywnych dla uczniów młodszych klas (I-III) szkoły podstawowej autorstwa Grażyny Kujawiak i Agnieszki Małkowskiej pt. *Kuba i Kleks kontra agresja* (2005a; 2005b). Inne przykłady to scenariusz zajęć integracyjnych dla uczniów szkoły podstawowej pt. *Co zrobić ze swoją złością?* (I. Czeżot, 2003, s. 24-25), warsztaty dla rodziców pt. *Jak pokonać agresję?* (L. Tomczyk, 2003, s. 24-25) czy warsztaty psychoedukacyjne dla nauczycieli szkół podstawowych i gimnazjów pt. *Mądrzej bez przemocy* (J. Gęsiarz, U. Podsiad-Jeziorska, 2006, s. 52), których nadrzędnym celem jest ukazanie sposobów budowania bezpiecznego szkolnego środowiska.

Nie mniej interesujące wydają się propozycje dość niestandardowych rozwiązań, jak np. scenariusz lekcji wychowawczej pt. *Sąd nad agresją i przemocą*, który stanowi próbę uwrażliwienia na problem przemocy przy wykorzystaniu metody inscenizacji (T. Majchrzak, 2007, s. 3-5), czy projekt zbiorowych otrzęsin, które – jak przekonuje Lew Sawiski (2006, s. 20) – są

szansą na wyeliminowanie szkolnej „fali”, a jednocześnie integrują starszych uczniów i pierwszoklasistów. Jednak do najbardziej elementarnych należy program Krystyny Ostrowskiej pt. *W poszukiwaniu wartości* (1994). Pomaga on dorosłym i młodzieży w odkrywaniu i poznawaniu świata niepodważalnych wartości życiowych, które wyznaczają zachowanie człowieka. Program ten można potraktować jako wyraz oczywistości, że działania realizowane na poziomie profilaktyki pierwszorzędowej nie muszą się ograniczać do obszaru patologii.

Jeszcze jednym, dość aktualnym, wymiarem prewencji pierwszorzędowej jest instalowanie w szkołach monitoringu. Działania takie były w ostatnich latach wspierane przez rządowy program *Monitoring wizyjny w szkołach i placówkach* (uchwała nr 156/2007 Rady Ministrów; uchwała nr 104/2008 Rady Ministrów). O pieniądze na zakup monitoringu mogły ubiegać się szkoły, w których jest więcej niż 200 uczniów. W pierwszej kolejności kamery instalowano w placówkach szczególnie zagrożonych przestępczością i przemocą, np. znajdujących się w tzw. złych dzielnicach i na dużych osiedlach mieszkaniowych (P. Głazkowska, 2008, s. 5). Prócz zwolenników obecności kamer w szkołach, pojawiały się też głosy przeciwników takich rozwiązań: wskazywano między innymi, że monitoring jest nieskuteczny w wychowaniu (A. Gabińska, 2009, s. 10-11; M. Gawroń, 2009, s. 10-11; E. Czerniewska, 2009, s. 3) lub stanowi wyraz porażki wychowawczej pedagogów (M. Nowak-Dziemianowicz, 2009, s. 16).

Profilaktyka drugorzędowa

Ta płaszczyzna działań zapobiegawczych ma charakter reaktywny i odnosi się do ograniczonej liczby osób z grupy podwyższonego ryzyka. Wskazuje też na potrzebę natychmiastowego działania w sytuacjach kryzysowych (J. Mazur, 2003, s. 48).

Beata Rechnio-Kołodziej (2008, s. 8-9) wymienia następujące środki zaradcze, które warte są uwzględnienia na poziomie profilaktyki drugorzędowej: rozmowy z agresorami (nawet jeśli mamy do czynienia z przemocą grupową, należy je prowadzić indywidualnie, a później dopiero z grupą); rozmowy w obecności dyrektora bądź pedagoga szkolnego (gdy rozmowy prowadzone przez wychowawcę nie przyniosły rezultatów); rozmowa z ofiarą ukierunko-

wana na uświadomienie jej, że zapewniamy jej ochronę przed kolejnymi represjami; rzeczywiste zapewnienie bezpieczeństwa ofierze poprzez wnikliwą i systematyczną obserwację środowiska klasowego oraz pozyskanie do współpracy rodziców i pozostałych uczniów; pozostawanie w stałym kontakcie z rodzicami dręczonego dziecka. Często zasadne jest zorganizowanie spotkania rodziców z dziećmi, omówienie zaistniałej sytuacji i wspólne podjęcie decyzji co do środków zaradczych.

Gdy poszukać praktycznych opracowań, wydaje się, że do zastosowania na tym poziomie prewencji bardzo dobrze nadaje się *Program interwencji w sytuacji agresji w szkole dla nauczycieli* autorstwa Grażyny Poraj (2006, s. 99), który jest przeznaczony dla rad pedagogicznych szkół. Program zawiera elementarną wiedzę o mechanizmach powstawania agresji, rozwija umiejętności radzenia sobie w sytuacji trudnej, uczy właściwego reagowania na przejawy agresji uczniów. Kolejny program tej samej autorki, pt. *Jak radzić sobie z agresją w szkole? Program profilaktyczno-edukacyjny dla dzieci i młodzieży*, obok ważnej wiedzy o powstawaniu agresji, uczy jak ją rozpoznawać i jakimi zachowaniami zastępować; daje on też młodym ludziom możliwości przetrenowania umiejętności niezbędnych do samokontroli. Trzeci program wspomnianej autorki, pt. *Agresji stop. Program profilaktyczno-edukacyjny dla młodzieży*, jest kontynuacją poprzedniego. Wychodzi poza proste umiejętności rozróżniania zachowania niepożądanego i uczy zachowań prospołecznych, empatii, tolerancji; pokazuje, jak zachowaniami asertywnymi zastępować reakcje agresywne.

Profilaktyka trzeciorzędowa

Działania na tej płaszczyźnie mają charakter leczniczo-sankcjonujący i są podejmowane w sytuacji, gdy skala problemu jest bardzo poważna (J. Mazur, 2003, s. 48). W przypadku stwierdzenia demoralizacji nieletniego dyrektor szkoły ma obowiązek poinformować o tym rodziców lub opiekuna nieletniego, policję oraz sąd rodzinny (art. 4 ustawy z 26 października 1982 roku o postępowaniu w sprawach nieletnich).

Środki wychowawcze pozostające do dyspozycji sądu można podzielić na trzy kategorie:

- Wiążące się z pozostawieniem nieletniego w jego dotychczasowym środowisku wychowawczym (udzielenie upomnienia; zobowiązanie do określo-

nego postępowania, a zwłaszcza do naprawienia wyrządzonej szkody, do wykonania określonych prac lub świadczeń na rzecz pokrzywdzonego lub społeczności lokalnej, do przeproszenia pokrzywdzonego, do podjęcia nauki lub pracy, do uczestniczenia w odpowiednich zajęciach o charakterze wychowawczym, terapeutycznym lub szkoleniowym, do powstrzymania się od przebywania w określonych środowiskach lub miejscach albo do zaniechania używania alkoholu lub innego środka w celu wprowadzania się w stan odurzenia; ustanowienie nadzoru rodziców lub opiekuna, nadzoru organizacji młodzieżowej lub innej organizacji społecznej, zakładu pracy albo osoby godnej zaufania, nadzoru kuratora).

- Skierowanie nieletniego do placówki lub instytucji przejmującej od rodziców lub opiekunów część obowiązków związanych z wychowaniem (tj. do ośrodka kuratorskiego, a także do organizacji społecznej lub instytucji zajmujących się pracą z nieletnimi o charakterze wychowawczym, terapeutycznym lub szkoleniowym, po uprzednim porozumieniu się z tą organizacją lub instytucją).
- Wiążące się z całkowitą zmianą środowiska wychowawczego nieletniego (umieszczenie w rodzinie zastępczej, w młodzieżowym ośrodku wychowawczym albo w młodzieżowym ośrodku socjoterapii; umieszczenie w schronisku dla nieletnich) (art. 6 ustawy z 26 października 1982 roku o postępowaniu w sprawach nieletnich).

Bywa w Polsce podnoszone pytanie, czy kłopotliwy uczeń powinien trafić do zamkniętej placówki bez względu na zgodę rodziców. Gdyby ta zasada stała się elementem prawa, wówczas zaistniałoby ryzyko wysypu interwencji szkół, które w prosty sposób chciałyby zlikwidować problemy związane z przemocą. W szkole będzie więc większy spokój, bo zdjęto ten dynamit, faktycznie jednak został on tylko przesunięty. Janusz Czapiński twierdzi, że prawo powinno raczej zmuszać rodziców, aby podjęli rodzaj rodzinnej terapii, zgodzili się na to, by przynajmniej na jakiś czas ich dziecko trafiło pod opiekę fachowca (J. Przybytek, M. Krężel, 2010, s. 24).

Jako szczególną ilustrację działań z poziomu profilaktyki trzeciorzędowej można przywołać dość nagłośnione w mediach wydarzenie z listopada 2009 roku. Mianowicie uczniowie dwóch gimnazjów w Katowicach terroryzowali swych nauczycieli: przeszkadzali w prowadzeniu lekcji, obrzucali wyzwiska-

mi, rzucali w nich kredą, papierkami, przewracali ławki i krzesła. Zaczęli nawet przynosić do szkoły petardy i odpalali je na przerwach. W czasie jednej z takich akcji została poparzona uczennica i na kilka dni straciła słuch. Dyrektorzy obu szkół poprosili o interwencję policję. Na przełomie grudnia i stycznia 2010 roku funkcjonariusze przesłuchali wszystkich podejrzanych nastolatków. Siedemnastu 15-latkom zarzucono popełnienie w sumie 160 przestępstw polegających na nękanii nauczycieli. Sprawa miała kontynuację w sądzie (J. Przybytek, M. Krężel, 2010, s. 24).

Programy przeciwdziałające przemocy

Kluczem do przeprowadzonych powyżej rozważań były płaszczyzny zapobiegania. Gdy mowa o konkretnych programach profilaktycznych, mogą być podejmowane na różnych poziomach struktur oświatowych, tj. szkoły, gminy, ale i na poziomie ogólnopolskim¹. Omówmy je pokrótce.

Na poziomie szkolnym

Programy przeciwdziałania przemocy w szkołach zbudowane są z podobnych składników, choć różnią się znacząco od siebie pod względem treści. Jakub Kołodziejczyk (2007, s. 109-116) wskazuje na następujące elementy, które powtarzają się najczęściej i posiadają sprawdzoną wartość: badanie zjawiska agresji i przemocy w szkole (w celu jego diagnozy oraz weryfikacji trafności i skuteczności podjętych działań naprawczych), podnoszenie świadomości zachowań agresywnych i przemocy (dotyczy to nie tylko uczniów zachowujących się agresywnie, ale też nauczycieli i rodziców, których postawy wpływają na postępowanie młodego człowieka), działania edukacyjne (chodzi o budowanie właściwych postaw wobec zachowań agresywnych i przemocy), interwencje (z wykorzystaniem ich różnorodnych form w zależności od rodzaju sytuacji) oraz działania nakierowane na budowanie klasy jako zespołu (z odwołaniem bardziej do współpracy aniżeli rywalizacji).

Poza omówionymi wyżej działaniami, w szkolnych programach zapobiegania przemocy mogą odgrywać rolę jeszcze inne elementy, między innymi:

¹ Wprawdzie na poziomie województw istnieje jeszcze funkcja kuratora oświaty, jednak nie będziemy jej wyodrębniać jako czwartej kategorii (mieszczącej się między poziomem gminy a poziomem ogólnopolskim), gdyż jest to *de facto* organ administracji rządowej.

zmiany w środowisku fizycznym i prawnym szkoły, organizacja szkolnego dnia lub tygodnia bez przemocy, organizowanie współpracy między szkołą a rodzicami i środowiskiem lokalnym w rozwiązywaniu problemów związanych z agresją i przemocą, programy mediacji rówieśniczych czy sądy uczniowskie (J. Kołodziejczyk, 2007, s. 116).

Kołodziejczyk zauważa, że choć przemoc w szkole jest problem powszechnie występującym, to jednak stworzenie jednego, uniwersalnego programu profilaktycznego dla wszystkich placówek jest niemożliwe. „Każda szkoła ma swoją specyfikę, funkcjonuje w niepowtarzalnych warunkach (społecznych, kulturowych, lokalowych itd.). Trzeba brać pod uwagę również wiek uczniów – przecież program dla uczniów szkoły podstawowej musi się różnić od tego dla szkół ponadgimnazjalnych” – dodaje (2007, s. 109). Skuteczny program przeciwdziałania przemocy nie powstał „od ręki”, stąd przystępując do jego konstruowania należy uwzględnić przynajmniej kilkuletnią perspektywę czasową dla jego realizacji i doskonalenia. Perspektywa ta nie wyklucza współwystępowania innych programów, które z pewnością mogą pozytywnie na siebie oddziaływać (J. Kołodziejczyk, 2007, s. 116). Jednak sam program nie wystarczy. Za priorytet należy uznać wypracowanie spójnej polityki szkoły wobec ryzykownych zachowań uczniów, jak też stworzenie w placówce odpowiedniego klimatu (S. Ntim, 2012, s. 28-29). Istotne jest ponadto objęcie pedagogizacją wszystkich osób odpowiedzialnych za proces socjalizacyjno-wychowawczy dziecka, w tym przede wszystkim rodziców (M. Przybysz-Zaremba, A. Katkonienė, 2014, s. 58-59).

Jako ilustrację programów realizowanych na poziomie szkoły można ponownie przywołać kilka projektów wskazanych przy okazji omawiania działań w ramach profilaktyki pierwszo- i drugorzędowej. Gdyby jednak podać jakiś świeższy przykład, to warto zwrócić uwagę na *Spójrz inaczej na agresję* – dość popularny program zajęć wychowawczo-profilaktycznych dla szkół podstawowych autorstwa Andrzeja Kołodziejczyka, Ewy Czerniewskiej i Tomasza Kołodziejczyka (1997a; 1997b), który pomaga zrozumieć zjawisko i mechanizmy, jakie kierują zachowaniem niepożądanym. Program uczy, jak radzić sobie w grupie i gdzie poszukiwać pomocy, gdy jest potrzebna.

Na poziomie gminy

Działania profilaktyczne podejmowane na poziomie gminy są niejako naturalną konsekwencją przejścia przez samorządy terytorialne ważnych zadań związanych z opieką i wychowaniem. Doświadczenie wskazuje, że realizacja programów odbywa się głównie przez przedstawicieli instytucji i placówek funkcjonujących na terenie gminy oraz lokalnych organizacji, czyli między innymi przez: świetlice środowiskowo-wychowawcze, poradnie psychologiczno-pedagogiczne, instytucje oświatowe i opiekuńcze, miejskie komisje rozwiązywania problemów alkoholowych, centra pomocy rodzinie, ośrodki interwencji kryzysowej, domy kultury, centra sportu i turystyki, policję lub straż miejską, sądy rodzinne, Związek Harcerstwa Polskiego, Ochotnicze Hufce Pracy, rady miejskie, biblioteki, organizacje pozarządowe, środowiska duszpasterskie przy parafiach, wolontariuszy, kuratorskie ośrodki pracy z młodzieżą, straż pożarną, kluby młodzieżowe (J. Kostynowicz, K. Majewska-Brzyska, S. Orłowski, 2002, s. 96-97).

Przykładem rozwiązania systemowego, które integrowało współpracę realizatorów programu przeciwdziałania niedostosowaniu społecznemu wśród młodzieży było powołanie w gminie Aleksandrów Kujawski ciała o nazwie Miejska Rada ds. Profilaktyki Niedostosowania Społecznego Dzieci i Młodzieży. W skład tej rady weszli: dyrektor Zespołu Obsługi Szkół i Przedszkoli Samorządowych, kierownik Miejskiego Ośrodka Pomocy Społecznej, komendant powiatowy policji, pedagogzy szkolni z trzech szkół, kurator sądowy, radna Rady Miejskiej oraz przewodnicząca Wydziału Oświaty Rady Miejskiej (J. Kostynowicz, K. Majewska-Brzyska, S. Orłowski, 2002, s. 97).

Wiele innych gmin prowadziło i prowadzi obecnie programy profilaktyczne adresowane do uczniów, przykładowo Wydział Zarządzania Kryzysowego i Bezpieczeństwa Urzędu Miasta Poznania we współpracy z Komendą Miejską Policji w Poznaniu realizuje od 2007 roku program *Szkoła wolna od narkotyków i przemocy* (J. Blikowska M. Kozuba, 2009, s. 3). Inny przykład działań podejmowanych na poziomie gminy to przeprowadzone w Częstochowie szkolenia warsztatowe pt. *Budowa autorskich szkolnych programów promocji zdrowia*, czego owocem były programy profilaktyczne stworzone przez nauczycieli poszczególnych szkół. Miały one zróżnicowaną tematykę, a część z nich odnosiła się do zjawiska przemocy w szkole, jak np. *Przeciwdziałanie*

przemocy wśród uczniów w klasach IV-VI (L. Czarnołęska, 2002, s. 29-30) czy *Ograniczenie przemocy wśród uczniów* (O. Łucka, A. Kowacz, A. Karwała, J. Biczak, 2002, s. 30-35).

Na poziomie ogólnopolskim

Krzysztof Czubocha (2010, s. 60-61) wskazuje, że problemom polskiej oświaty nie zaradzą programy naprawcze realizowane w szkołach. Potrzebne są systemowe działania, inicjowane przez władze oświatowe. Okazuje się, że organa władzy, zwłaszcza Ministerstwo Edukacji Narodowej, opracowują i wdrażają pewne projekty. Przykładem mogą być dwa głośne rządowe programy: *Zero tolerancji dla przemocy w szkole* z 2006 roku (załącznik do uchwały nr 28/2007 Rady Ministrów) oraz jego następca – *Bezpieczna i przyjazna szkoła* z 2008 roku (załącznik do uchwały nr 172/2008 Rady Ministrów).

Pierwszy z nich, *Zero tolerancji dla przemocy w szkole*, został zainicjowany przez ministra edukacji Romana Giertycha w reakcji na samobójczą śmierć 14-letniej Ani z Gdańska po tym, gdy została seksualnie molestowana przez szkolnych kolegów (o czym wspomnieliśmy na początku artykułu). Twórcy programu postawili sobie za cel: zmniejszenie skali zjawiska agresji i przemocy rówieśniczej w szkołach i placówkach systemu oświaty; poprawę skuteczności działań interwencyjnych i korekcyjnych wobec uczniów będących sprawcami przemocy rówieśniczej; zwiększenie skuteczności ochrony ofiar przemocy w środowisku nauczania i wychowania, zwiększenie dostępności i skuteczności udzielanej pomocy; ograniczenie skali występowania innych zjawisk patologicznych (narkomania, alkoholizm); korektę aktualnych rozwiązań legislacyjnych i społecznych tworzących warunki dla działalności profilaktycznej i wychowawczej szkół i placówek (załącznik do uchwały nr 28/2007 Rady Ministrów). O jakości tego projektu trudno dyskutować, gdyż od razu stał się przedmiotem paraliżującej dyskusji politycznej, która ujawniła istniejące w społeczności nauczycielskiej podziały (A. Nalaskowski, 2009, s. A15).

Kolejna minister oświaty, Katarzyna Hall, podjęła decyzję zmieniającą kierunek oddziaływań i wprowadziła program *Bezpieczna i przyjazna szkoła*. Sama nazwa wskazuje na odejście od polityki dyscyplinowania ucznia i restrykcji. Program ten ukierunkowany został na budowanie szkoły wspierają-

cej uczniów i jednocześnie wymagającej. Jego istotą jest kreowanie klimatu współpracy, porozumienia, wzajemnego szacunku i dialogu. Priorytetem przy zapobieganiu zjawiskom agresji i przemocy jest rozwijanie kompetencji wychowawczych i profilaktycznych nauczycieli, poszerzenie katalogu środków oddziaływania na uczniów, wyposażenie samych uczniów w umiejętności psychospołeczne, które pozwolą im w sposób konstruktywny funkcjonować w relacjach z otoczeniem (załącznik do uchwały nr 172/2008 Rady Ministrów). Jak wynika z danych Najwyższej Izby Kontroli, realizacja tego rządowego programu w latach 2008-2011 zakończyła się niepowodzeniem. „Opracowania wskazują, że jeżeli chodzi o skalę przemocy, to nie nastąpiły w tej kwestii istotne zmiany, a inne np. statystyki [p]olicji, wskazują na wyraźny wzrost przestępczości w szkołach” – czytamy (Najwyższa Izba Kontroli, 2014, s. 5). Niemniej jednak Rada Ministrów podjęła decyzję, że program będzie kontynuowany w latach 2014-2016. Jak wynika z informacji resortu edukacji, nowa edycja programu ma uwzględnić wyniki wspomnianej kontroli NIK, wnioski z kontroli prowadzonej przez Kancelarię Prezesa Rady Ministrów oraz wyniki innych ogólnodostępnych badań problemów i zachowań dzieci dotyczących między innymi agresji i przemocy w szkole (RM 111-125-14; Departament Informacji i Promocji MEN, 2014).

Poza tymi dwoma ministerialnymi projektami od kilku lat w skali ogólnopolskiej realizowany był też program społeczny *Szkoła bez przemocy*, za którym stało 18 dzienników regionalnych dwóch grup wydawniczych (Media Regionalne i Polskapresse) oraz Fundacja Orange. W ramach programu organizowano rokrocznie wiele inicjatyw o różnym profilu. Niestety, na stronie internetowej www.szkolabezprzemocy.pl ostatni wpis w aktualnościach widnieje pod datą 13 czerwca 2013 roku, dlatego przybliżymy opis ostatnich dostępnych w sieci działań podjętych w VI edycji programu, która rozpoczęła się wraz z rokiem szkolnym 2011/2012:

- Akcja zbierania podpisów „Kibicuję fair play” – to inicjatywa mająca na celu aktywizację społeczności szkolnych do zaangażowania się w działania na rzecz bezpiecznego kibicowania oraz przestrzegania zasad *fair play*.
- Konkurs na koszulkę „Kibicuję fair play” – otwarty konkurs dla uczniów na najlepszy projekt koszulki promującej ideę przewodnią VI edycji „Kibicuję fair play”.

- Konkurs na kibicowanie – konkurs dla grup klasowych, koleżeńskich na najlepszy pomysł wsparcia i mobilizacji ulubionej drużyny. Zespoły kibiców mogły przedstawić przebrania, układy choreograficzne, piosenki. Najlepsze zespoły kibiców wybierali internauci.
- Konkurs na przebranie kibica – konkurs dla uczniów na najlepsze przebranie kibica poprowadziło na swych łamach 18 dzienników regionalnych prowadzących *Szkołę bez przemocy*.
- Konkurs na *Kodeks fair play* – uczniowie, nauczyciele i rodzice mieli okazję wspólnie stworzyć oficjalny *Kodeks fair play* VI edycji programu.
- Konkurs na scenariusz „Dnia Fair Play” – konkurs dla uczniów i nauczycieli na scenariusz dnia promującego ideę kibicowania *fair play*.
- Konkurs „Wychowawca Roku 2012” – już po raz czwarty uczniowie, rodzice, i nauczyciele wybierali najlepszego wychowawcę 2012 roku w każdym województwie.
- Program grantowy – szkoły uczestniczące w programie mogły zgłaszać swe autorskie pomysły na realizację działań zmniejszających poziom agresji i przemocy w szkołach. 48 najlepszych z nadesłanych projektów miało otrzymać dotację na ich zrealizowanie.
- Tydzień Wolontariatu – tradycyjnie w grudniu szkoły uczestniczące w programie miały okazję do zaprezentowania na swym terenie działań związanych z wolontariatem.
- Dzień Szkoły bez Przemocy – czerwiec 2012 roku; ogólnopolskie święto wszystkich tych, którzy nie zgadzają się na przemoc i angażują się w budowanie szkoły jako miejsca przyjaznego dla uczniów, nauczycieli i rodziców.
- Materiały edukacyjne – szkoły, które przystąpiły do VI edycji programu otrzymały pakiet materiałów informacyjno-edukacyjnych, między innymi kodeksy *Szkoły bez przemocy*, plakaty z zasadami dobrego kibicowania i naklejki (Działania w VI edycji, 2013).

Wnioski

To dobry sygnał, że próba stworzenia ze szkoły środowiska bardziej bezpiecznego dla uczniów i nauczycieli staje się od pewnego czasu jednym z kluczowych zadań polskich władz oświatowych. Jest też przedmiotem inicjatyw profilaktycznych realizowanych przez organizacje pozarządowe. Faktem jest

bowiem, że nauczyciele, ale i całe szkoły, pozostawieni sami sobie nie poradzą sobie z tym problemem (P.T. Nowakowski, J. Paczkowski, 2012, s. 277).

Niemniej jednak formułowane bywają przez ekspertów słowa krytyki. Aleksander Nalaskowski (2009, s. A15) skłonił się do wniosku, że w obszarze przemocy w szkole nie uczyniono w ostatnim okresie nic i zdarzenia o tym charakterze grożą nam w takim samym stopniu, jak kiedyś. „Bezpowrotnie i wbrew własnym interesom straciliśmy sześć lat” – stwierdził, odnosząc się do okresu 2003-2009. Dodał, że nie tylko w sferze instytucjonalnej, ale i na niższym poziomie zorganizowania nie dokonano się w tej mierze nic znaczącego. „Ministerstwo najwyraźniej chowa problem pod korzec, zajmując się sześciolatkami, nauczaniem języków czy podstawą programową. Jakby nikt nie był w stanie zrozumieć, że dopiero w bezpiecznej i solidnie pracującej szkole możliwe jest nauczanie dzieci sześciolatków, skuteczna edukacja lingwistyczna i wdrażanie zmian programowych. Metaforycznie przypomina to restaurowanie gmachu, w którym wciąż tli się zarzewie wielkiego pożaru” – konkludował Nalaskowski (2009, s. A15).

Podobne zaniepokojenie wyraziła Krystyna Ostrowska. Jej zdaniem, szkoła w ciągu dziesięciu lat (tj. w okresie 1997-2007) nie potrafiła sobie poradzić z powtarzającymi się negatywnymi zjawiskami. „Naruszana jest godność człowieka. Uczniowie niestosownie odnoszą się do siebie i do nauczycieli. Nauczyciele do uczniów. Źłe jest z zachowaniem zasady prawdy. Na porządku dziennym jest oszukiwanie i rozpowszechnianie przez uczniów nieprawdziwych informacji. Nie możemy znaleźć sposobu na zapobieganie takim z pozoru błahym zjawiskom jak potrącanie na korytarzu” – alarmowała Ostrowska (R. Czeladko, 2007, s. A11). Jak wywnioskować można z przywołanej wcześniej informacji Najwyższej Izby Kontroli (2014, s. 5), powyżej przytoczone słowa krytyki są wciąż aktualne.

Diagnozy te burzą optymistyczny nastrój, wywołany wrażeniem wielości programów profilaktycznych. Jednak niezadowalająca skuteczność tych ostatnich jest niekoniecznie wynikiem słabości projektów realizowanych na różnych poziomach oświaty, nie musi być też efektem braku kompetencji koordynatorów poszczególnych działań (choć warto oba wymiary przebadać pod kątem ich fachowości). Przyczyna może być zaskakująco prosta. Szkoła – jak wskazuje Grażyna Poraj (2006b, s. 92) – jest „miejscem, do któ-

rego uczniowie «przynoszą» agresję, ale także miejscem, gdzie agresja się rodzi». Chodzi o agresogenną naturę środowiska szkoły (G. Poraj, 2006a, s. 9-10). W tym kontekście próba całkowitego wyeliminowania przemocy wewnątrzszkolnej przypomina walkę z wiatrakami.

We wszystkich działaniach wychowawczych i profilaktycznych należy się liczyć z trudnościami, z małymi efektami w stosunku do włożonego wysiłku, czasu i zaangażowania nawet całego sztabu ludzi. Niekiedy zamiast oczekiwanej poprawy następuje wzrost zachowań negatywnych wśród uczniów, a tym samym pogorszenie wyników dydaktyczno-wychowawczych szkoły. Uwagi tej nie należy oczywiście traktować jako usprawiedliwienia ewentualnych błędów popełnianych przez władze oświatowe czy poszczególnych nauczycieli w obszarze profilaktyki. Stanowi ona jednak sygnał, że w obliczu stojących przed oświatą wyzwań trzeba wielkiej cierpliwości, nieustannej pracy, obserwowania młodych ludzi i ciągłego wysłuchiwania w to, co mają do powiedzenia, wreszcie planowego działania z pełną determinacją i konsekwencją wtedy, gdy wymagają tego okoliczności. Jednakowoż bez gwarancji stuprocentowego sukcesu.

Bibliografia

- Blikowska J., Kozuba M. (2009). Patrole, monitoring, lasery. „Rzeczpospolita” – dod. „Ochrona i bezpieczeństwo”, 101, s. 2-3.
- Czarnołęska L. (2002). Przeciwdziałanie przemocy wśród uczniów w klasach IV-VI. „Częstochowski Biuletyn Oświatowy”, 2, s. 29-30.
- Czczot I. (2003). Co zrobić ze swoją złością? Scenariusz zajęć integracyjnych dla uczniów klas III-IV SP. „Wychowawca”, 3, s. 24-25.
- Czeladko R. (2007). Jednak mniej agresji w szkołach. „Rzeczpospolita”, 294, s. A11.
- Czemierowska E. (2009). Monitoring to nie metoda wychowawcza (rozm. P. Gołębiowski). „Polska Gazeta Wroclawska”, 28, s. 3.
- Czubocha K. (2010). Przyczyny występowania zjawisk kryzysowych w polskim szkolnictwie publicznym. „Społeczeństwo i Rodzina”, 24, s. 52-63.
- Działania w VI edycji. (2013). Źródło: <http://www.szkolabezprzemocy.pl/1232,dzialania-w-vi-edycji> (22 grudnia 2013).
- Gabińska A. (2009). Uczniowie są zdolni. Do wszystkiego. „Polska Gazeta Wroclawska”, 32, s. 10-11.
- Gawroń M. (2009). Monitoringiem nie zwalczymy agresji i przemocy w szkole. Uczniowie i tak sobie poradzą (rozm. P. Gołębiowski). „Polska Gazeta Wroclawska”, 32, s. 10-11.

- Gęsiarz J., Podsiad-Jeziorska U. (2006). „Mądrzej bez przemocy”. Warsztaty psychoedukacyjne dla nauczycieli szkół podstawowych i gimnazjów. „Częstochowski Biuletyn Oświatowy”, 3, s. 52.
- Głazkowska P. (2008). Kolejne szkoły montują „wielkiego brata”. „Życie Warszawy”, 176, s. 5.
- Kołodziejczyk A., Czemirowska E., Kołodziejczyk T. (1997). Spójrz inaczej: program zajęć wychowawczo-profilaktycznych dla klas 1-3 szkół podstawowych. Cz. 1. Skarżysko-Kamienna – Starachowice.
- Kołodziejczyk A., Czemirowska E., Kołodziejczyk T. (1997). Spójrz inaczej: program zajęć wychowawczo-profilaktycznych dla klas 4-6 szkół podstawowych. Cz. 2. Skarżysko-Kamienna – Starachowice.
- Kołodziejczyk J. (2007). Szkolny program przeciwdziałania agresji i przemocy. „Psychologia w Szkole”, 1, s. 109-116.
- Kostynowicz J., Majewska-Brzyska K., Orłowski S. (2002). Gminne programy przeciwdziałania niedostosowaniu społecznemu i przestępczości wśród młodzieży. „Problemy Poradnictwa Psychologiczno-Pedagogicznego”, 1/2, s. 88-122.
- Kujawiak G., Małkowska A. (projekt i oprac.). (2005). Kuba i Kleks kontra agresja: zeszyt ćwiczeń dla dzieci. Warszawa.
- Kujawiak G., Małkowska A. (red.). (2005). Kuba i Kleks kontra agresja: program profilaktyki zachowań agresywnych dla uczniów klas I-III szkoły podstawowej: poradnik dla wychowawców i nauczycieli. Warszawa.
- Łucka O., Kowacz A., Karwala A., Biczak J. (2002). Ograniczenie przemocy wśród uczniów. „Częstochowski Biuletyn Oświatowy”, 2, s. 30-35.
- Majchrzak T. (2007). Sąd nad agresją i przemocą (scenariusz lekcji wychowawczej w gimnazjum). „Wszystko dla Szkoły”, 6, s. 3-5.
- Mazur J. (2003). Przemoc w szkołach – skala zjawiska i europejskie rekomendacje w zakresie działań prewencyjnych. „Edukacja dla Bezpieczeństwa” 12 (1), s. 45-50.
- Mazur M., Kołoto H. (2006). Związek między przemocą rówieśniczą w szkole a samopoczuciem psychicznym uczniów gimnazjum. „Dziecko Krzywdzone. Teoria, badania, praktyka”, 14, s. 80-92.
- Nalaskowski A. (2009). Teatr agresji w polskiej szkole. „Rzeczpospolita”, 48, s. A15.
- Nowak-Dziemianowicz M. (2009). Monitoring w szkołach. „Polska Gazeta Wrocławska”, 28, s. 16.
- Nowakowski P.T., Paczkowski J. (2012). Initiatives aimed at counteracting school violence in Poland. [W:] A. Browne-Miller (red.), Violence and abuse in society: understanding a global crisis. T. 2: Setting, age, gender, and other key elements. Santa Barbara – Denver – Oxford.

- Ntim S. (2012). Casual attribution to students' disruptive behaviors and its effects on academic achievement: a study of one senior high school in Ghana. „Społeczeństwo i Rodzina”, 33 (4), s. 16-32.
- Ostrowska K. (1994). W poszukiwaniu wartości. Gdańsk.
- Pokolenie „T”, czyli „żeńskie tsunami”. (2007). [W:] J. Czapiński, T. Panek (red.), *Diagnoza społeczna 2007. Warunki i jakość życia Polaków. Raport*. Warszawa 2007.
- Poraj G. (2006). Szkoła wobec agresji. „Psychologia w Szkole”, 1, s. 3-24.
- Poraj G. (2006). Szkoła chora na agresję. „Psychologia w Szkole”, 3, s. 87-99.
- Przybysz-Zaremba M., Katkoniené A. (2014). Profilaktyka agresji i przemocy w szkole w optyce edukacyjnej. „Społeczeństwo i Rodzina”, 38 (1), s. 48-62.
- Przybytek J., Krężel M. (2010). Kto kogo leje w szkole. „Dziennik Zachodni”, 66, s. 24.
- Rechnio-Kołodziej B. (2008). Przemoc w szkole – jak pomóc agresorom i ofiarom? „Wszystko dla Szkoły”, 12, s. 8-9.
- Sawiski L. (2006). Nie dopuszczaj do „rzutu kotem”, czyli warto zorganizować otrzęsiny. „Wszystko dla Szkoły”, 9, s. 20.
- Tomczyk L. (2003). Jak pokonać agresję? Scenariusz warsztatów dla rodziców uczniów klas I-III SP. „Wychowawca”, 3, s. 24-25.
- Witkowska-Paleń A. (2010). Przemoc w środowisku szkolnym. [W:] J. Maciaszek (red.), *Zjawisko przemocy we współczesnym świecie. Wybrane aspekty*. Stalowa Wola 2010.

Dokumenty

- Ustawa z 26 października 1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich (Dz.U. 2010 nr 33 poz. 178).
- Uchwała nr 156/2007 Rady Ministrów z dnia 5 września 2007 r. w sprawie Rządowego programu wspierania w latach 2007-2009 organów prowadzących w zapewnieniu bezpiecznych warunków nauki, wychowania i opieki w publicznych szkołach i placówkach „Monitoring wizyjny w szkołach i placówkach”.
- Uchwała nr 104/2008 Rady Ministrów z dnia 12 maja 2008 r. zmieniająca uchwałę w sprawie Rządowego programu wspierania w latach 2007-2009 organów prowadzących w zapewnieniu bezpiecznych warunków nauki, wychowania i opieki w publicznych szkołach i placówkach „Monitoring wizyjny w szkołach i placówkach”.
- Uchwała nr 130/2014 Rady Ministrów z dnia 8 lipca 2014 r. w sprawie przyjęcia Rządowego programu na lata 2014-2016 „Bezpieczna i przyjazna szkoła” (RM 111-125-14).
- Bezpieczna i przyjazna szkoła. (2008). Rządowy program na lata 2008-2013. Załącznik do uchwały nr 172/2008 Rady Ministrów z dnia 19 sierpnia 2008 r. Warszawa.
- Departament Informacji i Promocji MEN. (2014). Program „Bezpieczna i Przyjazna szkoła” na lata 2014-2016 przyjęty przez Radę Ministrów, <http://men.gov.pl/>

ministerstwo/informacje/program-bezpieczna-i-przyjazna-szkola-na-latach-2014-2016-przyjety-przez-rade-ministrow.html (8 lipca 2014).

Najwyższa Izba Kontroli. (2014). Informacja o wynikach kontroli przeciwdziałania zjawiskom patologii wśród dzieci i młodzieży szkolnej. KNO-4101-03-00/2013. Warszawa.

Zero tolerancji dla przemocy w szkole. (2007). Rządowy program poprawy stanu bezpieczeństwa w szkołach i placówkach. Załącznik do uchwały nr 28/2007 Rady Ministrów z dnia 6 marca 2007 r. Warszawa.